

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشکده فرهنگ و ارتباطات

پایان نامه تحصیلی در مقطع کارشناسی ارشد

تبلیغ و ارتباطات فرهنگی

عنوان پایان نامه:

آسیب شناسی تبلیغ در عزاداری محرم (شهر تهران)

استاد راهنمای نظری:

جناب آقای دکتر ستار عودی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر امید علی مسعودی

نگارش و تحقیق:

سید محمد خاتمی

آذر ماه ۱۳۹۳

پژوهش حاضر تلاشی است در جهت تبیین آسیب شناسی تبلیغ در عزاداری ماه محرم ، با هدف معرفی مناسب و صحیح معارف ارزشمنداسلامی ودینی در خصوص فرهنگ عزاداری عاشورا و قیام امام حسین (ع) و یاران باوفای ایشان ، که با روش کیفی و انجام تحقیقات میدانی در سطح شهر تهران ، مطالعه مستندات علمی، تاریخی و بررسی دیدگاه علما و انجام مصاحبه عمقی و چالشی با کارشناسان فرهنگی ودینی صورت گرفته است. در ابتدای پژوهش با تشریح روند تاریخی مراسم عزاداری و بررسی سیرمذهبی مجالس روضه و عزاداری در ماه محرم به ذکر مستندات و احادیث تاریخی در این خصوص پرداخته می شود که سعی بر آن شده است تا با تعریف مناسب مراسم عزاداری و مجالس عزای حسینی ، این مراسم از زوایای مختلف و با رویکرد تاریخی ، بررسی و تشریح گردد. در ادامه پژوهش با انجام تحقیقات میدانی و بررسی مجالس ، تکایا و هیاتهای مذهبی در سطح شهر تهران، سعی بر آن شده است تا ضمن تعریف و تقسیم بندی انواع آسیبها و تحریفات در عزاداریها ، مورد بررسی و اشاره قرار گیرد. پس از تشریح ، نمونه آسیبها و تحریفات و بدعتها در عزاداری امام حسین (ع) ، در نهایت مصاحبه با کارشناسان و صاحبان نظر و اندیشه ، که شناخت کافی از آسیبهای موجود در مراسم عزاداری محرم را دارند صورت گرفته است و در نهایت با ارائه پیشنهاد و راهکارهای مورد اشاره این موضوع مهم مورد بررسی ، تحلیل ، جمع بندی و نتیجه گیری قرار گرفته است .

واژگان کلیدی : عزاداری، آسیب شناسی (شکلی و محتوایی)، تحریف، عاشورا و مناسک دینی، روضه بانوان، قمه زنی .

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مساله..... ۲

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق..... ۳

۱-۳ اهداف تحقیق..... ۵

۱-۴ سوالات تحقیق..... ۶

۱-۵ تعریف مفاهیم..... ۷

فصل دوم : بررسی ادبیات نظری پژوهش (مراسم عزاداری ، روند تاریخی و تعاریف عزاداری در ماه محرم)

۲-۱ تاریخچه و پیشینه عزاداری..... ۱۰

۲-۲ دیدگاه نظری..... ۱۳

۲-۳ آشنایی با چند واژه مرسوم در عزاداری..... ۱۸

۲-۴ اثرات عزاداری..... ۲۴

۲-۵ فلسفه عزاداری برای عاشورا..... ۲۷

۲-۶ سیاه پوشی در عزاداری محرم و مراسم عاشورا..... ۲۸

۲-۷ محرم، سوگواری برای امام حسین (ع) و فرهنگ عزاداری..... ۳۰

۲-۸ انگاره سازی رسانه ای غربی در مراسم عزاداری عاشورا ۳۲

۲-۹ پیشینه تحقیق عزاداری عاشورا ۳۳

فصل سوم : روش تحقیق

۳-۱ روش شناسی تحقیق (آسیب شناسی عزاداری محرم و تحریفات)..... ۴۴

فصل چهارم : بررسی یافته های تحقیق (آسیب شناسی عزاداری محرم و تحریفات)

۴-۱ مقدمه آسیب شناسی عزاداری..... ۴۸

۴-۲ برخی از آفات و آسیب های عزاداری..... ۵۳

۴-۳ آسیب شناسی و نمونه تحقیقات میدانی (مشاهدات میدانی)..... ۵۵

۴-۴ آسیب شناسی شکلی و محتوایی ، بدعتهای عزاداری..... ۶۱

۴-۵ انواع آسیب شناسی مراسم عزاداری سید الشهداء(ع)..... ۶۳

۴-۶ بدعت هایی نه چندان جدید در عزاداری ها..... ۶۷

۴-۷ مراسم عزاداری ؛ بایدها و نبایدها..... ۶۸

۴-۸ قمه زنی (مقدمه)..... ۶۹

- ۹-۴ تاریخچه قمه زنی..... ۶۹
- ۱۰-۴ نظر مراجع تقلید درباره قمه زنی..... ۷۶
- ۱۱-۴ دیدگاه مقام معظم رهبری ، درباره قمه زنی..... ۸۳
- ۱۲-۴ حکم حکومتی رهبری در ممنوعیت قمه زنی..... ۸۵
- ۱۳-۴ تحریف و بررسی نمونه تحریفات(مقدمه)..... ۸۸
- ۱۴-۴ تحریف و آسیب های عزاداری، منبر، سخنرانی و مداحی ماه محرم..... ۹۰
- ۱۵-۴ عوامل تحریف..... ۹۱
- ۱۶-۴ گونه های تحریف واقعه عاشورا..... ۹۳
- ۱۷-۴ انواع تحریف ها و نمونه بدعت های عزاداری عاشورا..... ۹۶
- ۱۸-۴ منبر و مدح (مقدمه)..... ۱۰۱
- ۱۹-۴ موسیقی محرم..... ۱۰۲
- ۲۰-۴ آسیب های وارد آمده بر مداحی..... ۱۰۵
- ۲۱-۴ برخی از کاستی های مداحی و عزاداری عاشورا..... ۱۱۳
- ۲۲-۴ پیامدهای مداحی ، منبر و سخنرانی غیر اصولی..... ۱۱۸
- ۲۳-۴ مداحی از دیدگاه رهبری..... ۱۲۱

۲۴-۴ روضه بانوان در ماه محرم..... ۱۲۶

۲۵-۴ آسیب شناسی مجالس عزاداری بانوان..... ۱۳۰

۲۶-۴ پرسش و پاسخ و مصاحبه..... ۱۳۲

فصل پنجم : جمع بندی، نتیجه گیری، پیشنهاد، پیوست و منابع

۱-۵ نتیجه گیری و جمع بندی..... ۱۴۸

۲-۵ پیشنهاد و راهکار عملی ۱۵۳

۳-۵ راهکارهای کلی و رسانه ای جهت مقابله با آسیبهای عزاداری..... ۱۵۷

۴-۵ منابع..... ۱۶۰

فصل اول

کلیات تحقیق

فصل دوم

بررسی ادبیات نظری پژوهش

مراسم عزاداری، روند تاریخی و تعاریف عزاداری

فصل چهارم

بررسی یافته های تحقیق

فصل سوم

روش شناسی تحقیق

آسیب شناسی عزاداری محرم و تحریفات

فصل پنجم

جمع بندی، نتیجه گیری و پیشنهاد

پیوست و منابع

ماه محرم؛ یادآور نهضت خونین سرور آزادگان عالم و اوج مظلومیت حسین بن علی (ع) است که هر ساله با برگزاری آئین ها و مراسم های خاص در بین ما شیعیان رایج شده و به صورت فرهنگ درآمده است.

سیر حرکت غریبانه امام حسین (ع) از مدینه تا مکه و از آنجا به مقصد کوفه که ناچاراً در سرزمینی به نام کربلا، متوقف شد و بیان حوادث و اتفاقات جانسوز روز عاشورا، عصر عاشورا و به اسارت درآمدن خاندان، زن و بچه و اطفال خردسال وی؛ همچنان شورآفرین، دردناک و عاطفه برانگیز است و خواهد بود.

از شهادت امام حسین (ع) (سال ۶۱ هجری) تا کنون، ۱۳۷۵ سال می گذرد با همه دسیسه ها و تحرکات دشمنان و مخالفان، چگونه این شور و شعور حسینی، حفظ و ماندگار شده است؟ از تبیین و تحلیل حوادث عاشورا به دو محور اساسی می رسیم که عبارتند از: فلسفه ی قیام امام حسین علیه السلام که در حقیقت؛ چرایی قیام است و یادآوری خاطرات حزن انگیز آن ایام که با عزاداری و سوگواری همراه بوده و شورآفرین است. عالمان دینی، منبری ها و واعظین در فلسفه ی قیام؛ تفکر و اندیشه را به کار می گیرند و پیروان و علاقمندان را به تفکر و اندیشه فرامی خوانند که چرا امام قیام کرد؟ روضه خوانان و مداحان؛ یادآوری مصیبت ها و رنج های وارده؛ احساسات و عواطف جمعیت را برمی انگیزند و شور ایجاد می کنند. بنابراین، برای شناخت و ماندگاری قیام عاشورا؛ به هر دوی تعقل و عاطفه نیاز داریم. یقیناً هر چقدر با تفکر و عقلانیت بیشتری؛ قضایای عاشورا؛ تحلیل و تبیین شود؛ بیشتر عواطف را تحریک خواهد کرد و تأثیرپذیری را افزایش خواهد داد. یعنی شعور، باید شورآفرین باشد. شور بی اساس و پایه؛ مسلماً ماندگاری زیادی نخواهد داشت. این سؤال اساسی همیشه وجود دارد که آیا ما توانسته ایم از ظرفیت و فرصت ایام محرم و عاشورا، استفاده های لازم و کامل را ببریم؟ رهبر معظم انقلاب نیز به نوعی این سؤال مهم را عنوان کرده اند: اکنون که ذکر محرم و عاشورا و یاد و خاطره امام حسین علیه السلام، در بین ما رایج است، از این ذکر و خاطره و جلسات بزرگداشت، چه استفاده ای باید کرد و شکر این نعمت در مراسم عزاداری محرم چیست؟

در برگزاری مجالس ایام محرم، چهار عامل اصلی نقش عمده دارند؛ هیئت امناء مساجد یا صاحبان هیئت، شرکت کنندگان که اقشار و آحاد مردمند و دارای اکثریت اند، روحانیان که وعظ و سخنرانی و ایراد خطابه را به عهده دارند و مداحان که نوحه سرایی و مداحی می کنند. نقش و جایگاه ی این مجالس در توسعه و ارتقاء فرهنگ مذهبی اقتضاء دارد که می بایست با رویکرد آسیب شناسی و آسیب زدایی، مراقب کم و کیف اوضاع و برگزاری مطلوب و مناسب عزاداری امام حسین (ع) باشیم.

۱-۱ بیان مسئله

محرم و عزاداری بعنوان آئین دینی و ملی ماست که بخشی از فرهنگ ایرانی و اسلامی را شامل می‌گردد و از زمان آل بویه وجود داشته و در دوره صفویه تکامل یافته و در عصر حاضر نیز متأسفانه گرامیداشت این رویداد و واقعه مهم با انحراف در عزاداری ها دچار تحریف گردیده است.

بررسی نمونه انحرافات از لحاظ شکلی و محتوایی شامل (مداحی ها و سینه زنی و عزاداریها و سخنرانیها و مقتل خوانیهای غیر مستند و علم کشی و قمه زنی و ورود موسیقی غربی و شکل جدید از بدعنه‌های نوظهور) برای شناخت آگاهی از اثرات واقعی و حقیقی واقعه عاشورا امری مهم و ضروری به نظر میرسد .

متأسفانه در سال های اخیر، هنجارشکنی در شیوه های عزاداری به اوج خود رسید و این امر بیشتر نه به دست غیرمسلمان‌ها، بلکه به دست افرادی که ادعای مسلمانی داشته و دوستدار اهل بیت (ع) بوده و برای آنها مجالس عزاداری بپا می‌کنند صورت می‌گیرد و این مصداق همان‌هایی هستند که در صدر اسلام به « خوارج» شهرت یافتند و به خاطر تفسیری که از اسلام داشتند بنام دین، قرآن ها را سر نیزه زدند بطوری که عمل خود را جهاد برای اسلام می‌دانستند قمه زدن، سینه زدن با بدن برهنه در جایی که احتمال گناه می رود ، زنجیر زدن به شکلی که به بدن صدمه قابل اعتنا برسد و رفتارهایی از این دست، شایسته ملت مقاوم و مومن و اندیشمند ایران اسلامی نیست. پایین آوردن مراسم عزاداری سالار شهیدان در این سطح ، کاری است که هرگز به عقل دشمنان دین و خصمان همیشگی سالار مردان عاشورا هم خطور نمی کند و ما به نام عزاداری و به هزینه خود کاری را می کنیم که دشمنان دین و عزت ما یا ده‌ها برابر هزینه هم از پس آن بر نمی آیند. ارتباط بین مراسم و اعتقادات در مذهب شیعه بسیار قوی و گسترده است به ویژه این امر را می توان در پاسداشت ایام سوگواری مشاهده کرد. از آن جا که برای مطالعه دقیق آسیبهای عزاداری شناخت مطلوب فرهنگ ها در مورد مطالعه قرار می‌گیرد ، لذا با عنایت به این ویژگی ، صرف نظر کردن از مطالعه مراسم و مناسک در کشور ما، چیزی جز کنار گذاشتن بخشی از واقعیت‌های اجتماعی نخواهد بود.

برای شناخت و بررسی دقیق تر این انحرافات و بدعت ها در مراسم عزاداری امام حسین (ع)، تشریح و بررسی آسیب ها و تحریفات قیام عاشورا و نیز استفاده از نظر فقها ، علما و حکم شرعی مراجع تقلید و همچنین شناخت اندیشه کارشناسان در حوزه دین و اندیشه امری بدیهی و ضروری بنظرمی رسد تا با این شناخت و آگاهی ،نسبت به برپایی مراسم عزاداری در ماه محرم اقدام گردد.

۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

در میان شیعیان عزاداری برای بزرگان و رهبران دینی به خصوص امام حسین(ع) از اهمیت خاصی برخوردار است و به سبک‌ها و روش‌های مختلفی برگزار می‌شود. عزاداری برای امامان معصوم(ع) از جنبه‌های مختلفی بررسی شده اما درباره‌ی حکم عزاداری و حدود جواز فقهی آن نوشتار جامع و کاملی ارائه نشده که مشخصاً به این مقوله پرداخته باشد. لذا در این تحقیق سعی شده است تا این مباحث مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا پیشینه‌ی عزاداری، مشروعیت عزاداری مورد بررسی قرار گرفته است.

جهت روشن نمودن اهمیت و ضرورت تحقیق پیرامون بررسی آسیب‌های مراسم عزاداری ذکر چند نکته مهم ضروری و بدیهی است: قدمت، گستردگی، تنوع و تداول مراسم عزاداری در میان مردم، تقریباً قدمت برگزاری مراسم و مناسک دین اسلام در ایران به اندازه عمر خود اسلام است. ایرانیان از زمان پذیرش اسلام، مناسک دینی چون نماز و روزه را انجام می‌دادند و بعدها با پذیرش مذهب شیعه مراسم خاصی را که با اعتقادات شیعی همخوانی داشت به مجموعه‌ی هنجارها، ارزش‌ها، مراسم و مناسک متناسب با آن افزودند. از آن زمان تاکنون این مناسک با نوساناتی که ممکن بود برای هر هنجار یا رفتار فرهنگی اتفاق بیفتد، در فرهنگ ایرانی جریان داشته و از نسلی به نسل دیگر منتقل گشته است.

علاوه بر قدمت، تداول، تنوع و وسعت مراسم و مناسک در نظام فرهنگی ما نیز به اندازه‌ی آن است که می‌توان گفت کمتر کنشی به اندازه کنش‌های دینی در نظام فرهنگی ما وسعت و تداول دارد. ثبات شکل و تکرار کنش‌های دینی از دیگر خصوصیات است که آنها را به سنت‌های ماندگار فرهنگی تبدیل کرده است. مراسم و مناسک دینی بخش وسیعی از رفتار و کنش‌های فردی و اجتماعی ما را شکل می‌دهند. علاوه بر مناسکی مانند نماز که در شبانه روز پنج یا سه بار به صورت فرادا یا جماعت انجام می‌گیرد یا روزه که مناسکی ادواری است که یک دوازدهم از طول سال را شامل می‌شود و دیگر مناسک که جزء فروع دین به حساب می‌آید، مراسم متعدد و متنوعی همراه با جشن و سرور در قالب اعیاد مذهبی (مانند عید فطر، قربان، مبعث و ولادت پیامبر و ائمه معصومین علیهم السلام...) یا مراسم دیگری در قالب سوگواری نیز انجام می‌پذیرد که همه اینها نشان‌دهنده گستره و حضور این مراسم و مناسک در فرهنگ ایران است. مراسمی که با تجمیع مردم در سراسر کشور در تمام محله‌های شهری و روستایی و با حضور همه قشرهای مردم از همه گروه‌های سنی اعم از زن و مرد برگزار می‌شود.

پویایی و تأثیرگذاری مراسم مذهبی و مناسک دینی در میان افراد مختلف جامعه، ویژگی دیگری که نشان از اهمیت و ضرورت مطالعه و بررسی مراسم و مناسک عزاداری در حیات فرهنگی جامعه ما دارد، تأثیر و نقش فرازمانی و فرامکانی آنها می‌باشد.

تأثیرگذاری و هنجار آفرینی مراسم و مناسک به عنوان واقعیت‌های زنده اجتماعی محدود و متوقف بر زمان و مکان خاصی نیست. به عبارت دیگر، آثار فردی و اجتماعی و الزاماتی را که مراسم و مناسک در قالب پاداش و تنبیه برای انسان‌ها آماده می‌سازند برای همه دوره‌های زمانی است.

در این میان (مراسم عاشورا) وضعیتی خاص دارد. عاشورا به یکی از عناصر فرهنگ ایرانی تبدیل شده است. از زمان آل بویه تاکنون به جز چند سالی که این مراسم در دوران پهلوی اول تعطیل شد، پیوسته این مراسم برگزار می‌شده است.

به همین دلیل جزء هنجارها، سنت‌ها و ارزش‌های نهادینه شده کشور ماست. گستردگی مراسم عاشورا از دو سو قابل بررسی و تأمل است. از یک سو به خاطر تنوع کنش‌هایی که در آن انجام می‌گیرد، مانند انواع کنش‌های متنوعی که در قالب عزاداری صورت می‌گیرد، از سوی دیگر به دلیل دامنه برگزاری آن که در سراسر کشور در همه محله‌های شهری و روستایی و با حضور همه قشرها و گروه‌ها ... برگزار می‌شود.

ضرورت و اهمیت این پژوهش زمانی مورد توجه قرار می‌گیرد که با بهره‌گیری از این موارد بتوانیم به اشاعه فرهنگ صحیح و مطلوب عزاداری بپردازیم .

۳-۱ اهداف تحقیق (شامل دو بخش اهداف اصلی و اهداف فرعی تحقیق می باشد)

اهداف اصلی تحقیق:

۱. بررسی و شناسایی انحراف و آسیب شناسی عزاداریها در محرم (جهت معرفی مطلوب و حفظ و صیانت از فرهنگ اصیل

عاشورا)

۲. بالا بردن سطح شناخت عمومی (تا بتوان بواسطه شناخت آسیبهها و انحرافات به ارائه راهکار به مسئولین و مراکز مربوطه از

جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان تبلیغات اسلامی پرداخت) .

۳. آسیب شناسی و شناخت تحریفات مراسم عزاداری(امام حسین (ع) در ماه محرم آنگونه که در احادیث و سخن

کارشناسان و صاحب نظران دینی آمده است ، هدف اصلی تحقیق است) .

اهداف فرعی تحقیق:

۱. تشریح و بررسی جنبه های مختلف محیطی آسیب ها و تحریفات در مراسم عزاداری عاشورا .

۲. شناخت اثرات و خطرات عزاداری بشکل نا صحیح و نامطلوب و با رویکرد تاریخی .

۴-۱ سئوالات کلیدی تحقیق

الف) سوال اصلی تحقیق :

مهمترین آسیبهای تبلیغی و فرهنگی عزاداریهای ماه محرم در شهر تهران کدامند؟

ب) سئوالات فرعی تحقیق :

آسیبهای تبلیغات محیطی شامل (طرح شمایل معصومین و استفاده ابزاری از القاب ائمه و...) چیست و چگونه است؟

استفاده از ابزارهای صوتی در عزاداری محرم به چه نحوی است؟

مداحی و نوحه سرایی در عزاداری های محرم چگونه است؟

در خاتمه تحقیق ضمن نتیجه گیری و جمع بندی به تمامی این سئوالات پاسخ داده شده است و ارائه راهکار و پیشنهادات

مربوطه نیز ذکر گردیده است .)

۱-۵ تعریف مفاهیم

جهت شناخت مطلوبتر مفاهیم تحقیق، این بخش به دو قسمت مفاهیم اصلی و مفاهیم فرعی تحقیق تقسیم بندی میگردد و در هر قسمت ضمن تشریح و بررسی مفاهیم تعریف جامع از مفهوم نیز صورت میگیرد.

۱-۵-۱ مفاهیم اصلی تحقیق :

(عزاداری، آسیب شناسی، انحرافات و تحریفات عزاداری، مداحی و نوحه سرایی)

۱-۱-۵-۱ عزاداری :

عزاداری حضرت اباعبدالله الحسین(علیه السلام) و تشکیل مجالس سخنرانی، وعظ و خطابه بدین مناسبت، یکی از زمینه های ترویج مسایل دینی و شیوه ای ارزشمند برای ماندگاری اهداف قیام حسین بن علی(ع) است.

نقش عظیم چنین حرکتی در زنده نگه داشتن روحیه مبارزه با ستم و ستیز با تباهی و فساد و به طور کلی نشر مبانی دین مبین، به هیچ روی قابل انکار نیست و تاریخ خود گواه صادقی بر این جایگاه است. از همین روست که پیوسته در طول زمان، دشمنان برای تعطیل یا تحریف این حرکت مقدس و شورآفرین، تلاش ورزیده اند. برپایی عزا برای سیدالشهدا(ع)، نوعی اعتراض به ظالمان و حمایت از مظلومان است.

عزاداری، اشک ریختن در سوگ اباعبدالله، عامل تقویت حس عدالت خواهی و انتقام جویی از ستمگران و زمینه سازی برای تجمع نیروهای پیرو حسین(ع) در خط دفاع از حق است. عزاداری برای شهید، انتقال فرهنگ شهادت به نسل های آینده است. عزاداری، احیای خط خون و شهادت و رساندن صدای مظلومیت آل علی(ع) به گوش تاریخ است...» (محدثی، جواد، ۱۳۸۵ ص ۴۸).

به دلیل کارایی و کارکرد و اهمیت این مسئله است که دشمنان و مستکبران سیلی خورده از مجالس راستین عزاداری امام حسین(ع) بی کار ننشسته و تلاش زیادی را برای خنثی سازی آثار شگفت و برکات عظیم این مجالس، از خود نشان داده اند.